

ТРЕВОГАТА В ПСИХОАНАЛИЗАТА

Милена Моцинова-Бръчкова

ANXIETY IN PSYCHOANALYSIS

Milena Motzinova-Brachkova

The article presents anxiety as fundamental to psychoanalytic understanding of the nature of man as a speaking being and his mental functioning.

As a reason for anxiety initially Sigmund Freud indicates suppression of mental images in which the remainder of not symbolized libido raises concern. Second version of Freud presents anxiety as a product of the loss of an object; castration, associated with the Oedipal complex, implies the absence of the object.

One part of the libido remains inaccessible to symbolization and that this part of the libido Jacques Lacan would call Real. Lacan regarded libido problems beyond phallic and Oedipal complex. By introducing the subject „little a” it shows that anxiety is objectless. The site „little a” functions as a lost object - oral object (the breast), the anal object, gaze, voice.

The symptom is a therapeutic key to anxiety in psychoanalysis. Analytical work with the symptoms depends on the psychic structure of the subject - neurotic or psychotic structure. Analysis began because anxiety or some painful symptoms, associated with dysfunction and ends with a new final symptom that helps man to name the unnameable part of his being, and in fact this is a new way of living.

Keywords: anxiety, libido, desire for death, desire, pleasure, push, castration, meaning, signified, Real, Symbolic, subject „little a”, symptom

Проблемът за тревогата е основополагащ в психоаналитичното разбиране за същността на човека и неговото психично функциониране.

В съвременните психиатрични класификации терминът „тревога” не се среща. Класификацията на Американската психиатрична

асоциация DSM-IV включва *Тревожни разстройства* (Anxiety Disorders), (9), а в европейската класификация **на болестите МКБ-10** са представени *Невротични, свързани със стрес и соматоформни разстройства – F 40-48* (Фобийни тревожни разстройства, Други тревожни разстройства, Обесивно-компулсивно разстройство, Реакция на тежък стрес и разстройства в адаптацията, Дисоциативни (конверсионни) разстройства, Соматоформни разстройства, Други невротични разстройства). (2)

Преживяването на тревожност се описва с различни степени на усещане за страх, несигурност, нервна напрегнатост, безпокойство, угриженост без видими причини, чувство на безпомощност, раздразнителност, неопределено усещане за неблагоприятен изход. Във връзка с разбирането за психичния стрес когнитивната теория на Ричард Лазарус („Psychological stress and the coping process”, 1966), (10) предлага като обяснителен модел тезата, че тези прояви са свързани с прекалената привързаност на индивида към определен набор от готови оценъчни модели – нещо, което Лазарус нарича *относително стабилен оценъчен стил*. Състоянието на тревожност се разглежда като резултат от оценката за вреда, която вече е предизвикана от дадената ситуация. Тази оценка се дава, когато индивидът не успява да се промени в съответствие с новите изисквания.

Понятието „тревога” обаче е базисно в психоанализата. От гледна точка на психоаналитичната парадигма тревогата не може да бъде сведена до тревожност, свързана с категории като стрес и тревожни разстройства – всъщност „тревога” и „тревожни разстройства” напълно се противопоставят. Субективно тревогата се появява неочаквано и изненадващо, докато разстройствата на тревожността имат постоянен характер. Тревогата не може да бъде измерена – тя нахлува и изцяло завладява субекта, за нея няма количествена оценка. Разстройствата на тревожността се измерват със скали за тревожност.

Психоаналитичното разбиране за тревогата е свързано с възгледа, че тя е нещо много повече от неприятно страхово преживяване или психологическо разстройство. Тя е вътрешно присъща и засяга най-дълбоката същност на човешкото същество.

Зигмунд Фройд свързва тревогата с въпроса за либидото. В „*Лекции за въведение в психоанализата*” лекция XXV „Страхът” и

лекция XXXII „Страхът и животът на нагоните”, писани през 1915–1916 г., представят изграждането на първата теория на Фройд за тревогата и либидото.

Фройд използва за пръв път понятието „либидо” през 1894 г. в кореспонденцията си с Флийс (Ръкопис Е), (1, с. 183). Както посочва френският психоаналитик Патрик Монрибо, първоначално Фройд използва термините „психо-сексуално напрежение”, „физико-психично напрежение”, „психична възбудимост” и накрая достига до „психично либидо”. Колкото и неясни да са първите опити за обяснение на понятието „либидо” най-общо то се разбира като „процес на изработване: някаква органична възбуда става психична. Либидото засяга реалното на тялото и внезапно се представя като трансформация на наслаждението – на това, което по онова време Фройд назовава „възбуда”. (4, стр. 46)

Разбирането за понятието „либидо” се оформя окончателно през 1905 г. в „Три студии върху теорията на сексуалността”, където Фройд описва природата на нагоните. В тази първа теория той противопоставя либидото на себесъхранителните нагони – поставя го от страната на несполуките, проблемите в секса. Либидото свидетелства за затруднение и неуспех. Трябва да се подчертае, че още отначало Фройд свързва либидото „с тревогата, а не с радостта от секса.” (П. Монрибо, ср. 46)

Доказателството за това според Фройд е в обикновената, ежедневна сексуалност. Фройд застава на позицията, че либидото е перверзно ориентирано, т.е. че винаги присъстват странни черти, водещи до неспособност за сексуално свързване, и затова той се насочва към изследване на перверзията – за да се изучи сексуалността на нормалния субект трябва да се изучат сексуалните отклонения.

От етимологична гледна точка терминът „либидо” е свързан с латинското понятие за желание, но също така в него се включва и „аспекта на тирания.... Либидото е тиранично, защото налага на сексуалността условия, които са напълно противоположни на идеалите на субекта.” (4, стр. 48) Същинският проблем и парадокс, поставен от либидото е, че то по някакъв начин възпрепятства удоволствието. Затова според П. Монрибо Фройд съзнателно не избира немското понятие за удоволствие „Lust”, защото то означава „както стремежа

към удоволствие, така и удовлетворението, което се извлича от удоволствието.” (4, стр. 48) Либидото подтиква към това да се изпита наслаждение, но то също така се противопоставя на удоволствието, то отлага постигането на удовлетворение.

Причините, които пречат на удовлетворението на либидото, могат да бъдат свързани с едиповите бариери и изискванията на цивилизацията. Но Фройд подчертава, че всъщност самото либидо издига тези бариери с цел да се обезпечи постоянството на желанието, а не получаване на удоволствие – колкото по-малко удовлетворение, толкова повече желание. Така фундаменталната постановка на Фройд е, че либидото се грижи за постоянството на желанието благодарение на провала на удоволствието (по П. Монрибо, с. 49).

В лекция XXV Фройд описва проявите на невротичният страх в три варианта: „Първо, като свободно плаваща обща тревога, готова да се свърже временно с всяко новопоявило се обстоятелство – така нареченото тревожно очакване, характерно за типичната страхова невроза. Второ, под формата на така наречените фобии, където все още има видима връзка с външна опасност, но страхът от нея е несъразмерно преувеличен и на трето място страхът при хистерията и други форми на тежка невроза... при всички случаи без видима обусловеност от външна опасност.” (6, с. 396)

Като причина за тревогата Фройд посочва *изтласкването*. Либидото на влеченията е свързано с психични представи. Когато едно влечение е непоносимо, когато либидиналната възбуда е непоносима, тя бива подложена на изтласкване. Но Фройд ясно подчертава, че това, което се изтласква, е само психичната представа, психичният образ. Онова количество либидо, което съпровожда тази психична представа, не може да бъде изтласкано и се трансформира в тревога: „Представата е, която претърпява изтласкване, която може да бъде изопачена до неузнаваемост; афективният ѝ компонент обаче закономерно се превръща в страх, независимо от какъв вид е дали е агресия, или любов.” (6, с. 397)

През 1916 г. започва промяна в тези възгледи, която Фройд за пръв път представя в лекция XXXII. Новата версия гласи точно обратното на първата, а именно – тревогата предизвиква изтласкването. Възниква въпросът откъде идва тревогата, след като не е провокирана

от изтласкването? Според Фройд причината е някаква загуба – всичко, което бива загубено, предизвиква тревога: отбиването, загубата на обекти, загубата на любовта. Ако човек загуби някакъв обект, една част от либидото, с което този обект е бил свързан, остава свободна – тя не може да бъде символизирана, изразена чрез някаква представа. Именно този остатък от несимволизирано либидо поражда тревогата, която функционира като сигнал за опасност.

Първоначалната загуба, стояща в основата на този процес, при Фройд е *кастрацията*. „Парадигмата на загубата при момчето е свързана със страха от загубата на органа на мъжествеността и всички неща, които го заместват.” (4, с. 52) При момичето еквивалент на този страх е заплахата от загубата на любовта. И в двата случая заплахата от загуба поражда тревога. „Всички загуби в човешкото съществуване носят в себе си отзвук от първоначалната загуба – това, което Фройд нарича „загубеният обект”. (4, с. 52)

След 1920 г. Фройд представя втора теория за либидото. Нейното начало е представено в труда „*Отвъд принципа на удоволствието*”, където той противопоставя влечението към живота и влечението към смъртта. (виж 7) В тази късна теория Фройд разглежда либидото като сексуалната енергия на Ероса, т.е. „либидото остава сексуално, но неговото поле на действие надхвърля частичното сексуално влечение и се превръща в спойка на влечението към живота, на цялото жизнено единство.” Според Патрик Монрибо „това е една оптимистична визия на либидото... то е изцяло Ерос.” (4, с. 44–45)

Много спорове и разделения в аналитичното движение са били свързани с въпроса за либидото. Карл Г. Юнг влиза в спор с Фройд, постулирайки либидото като неспецифична психична енергия, т.е. изпразнена от сексуалност чиста енергия. Според Лапланш и Понталис „ако тази енергия може да се „десексуализира”, по-специално в нарцистичните инвестиции, то това винаги е вторично и става чрез отказ от специфично сексуалната цел.” (1, с. 183) Като цяло в психоаналитичната школа възгледът на Юнг не се приема и остава придържането към разбирането за сексуалния характер на либидото.

Един от най-провокативните и оригинални подходи в психоанализата е свързан с името на френския психоаналитик Жак Лакан. Неговата концепция за „Завръщане към Фройд” насочва работата

му към оригиналните текстове и постановки на Фройд. Тръгвайки от оригиналните фройдови тези, Лакан задълбочава изследването на измерението на *езика като същност на психичното*. Като се позовава на Якобсон и Сосюр, на структурната антропология на Клод Леви-Строс, на хегеловата диалектика и трудовете на философи като Хайдегер и Витгенщайн, Лакан възприема човешкото същество като говорещо същество. И това, което структурира човешкото същество, е езика.

Жак Лакан тръгва от идеята, че детето се ражда в свят на символичното, на езика. (Lacan, J., 1953), (11, 12). В учението на Лакан културата/ цивилизацията е това, което той нарича полето на *Другия* – това, което субектът получава от езика с идването си на света: семейната история и неговото място в нея, обичаи и закони, начини, по които човек действа и говори.

Стойността, която детето има за майката, която му говори, се разгръща върху тялото – чрез специфичния начин, по който думите „захапват“ тялото. Грижите за тялото на детето са и пространство на връзка с Другия, пространство на преговори – Лакан нарича това *измерение на заявката*. От самото начало, от най-първичната заявка – тази за гърдата или предмета, който я замества, заявката е заявка за обич, абсолютна заявка, символизираща Другия като обект, които дава или отказва удовлетворение чрез своето присъствие или отсъствие. В този кръг заявката на субекта е заявка на Другия, тя тръгва от Другия. Чрез майката детето се среща с Другия, който е носител на желанието, но и с Другия, който е носител на езика. Както посочва френският психоаналитик Филип Лакаде „като поставя думи върху проявите на детето, тя въвежда разделянето между това, което вълнува детето – неговото наслаждение, и това, което то означава, което то иска да каже. Правейки това, майката дава думата на детето си. Освен това му дава и тяло, тъй като думите, които тя произнася (по отношение на отворите по тялото), разрязват живия организъм на детето и правят от него тяло.“ (3, с. 39) А когато тялото е включено в езика – това поражда загуба, защото не всичко може да бъде покрито, символизирано от езика.

Следвайки тази логика, Лакан формулира тезата, че *несъзнаваното е структурирано като език* и свързва разбирането си за либи-

дото със загубата, причинена от езика. Така той остава верен на първата теория на Фройд, като поставя либидото от страна на влечението към смъртта – смъртоносното наслаждение, което не може да бъде символизирано.

Човешкото дете губи едно първично наслаждение още от началото на своя живот и причината за това е езикът, т.е. езикът има кастрационен ефект. Езикът не може да обхване и назове всичко, поради което либидото се появява в тялото и се закрепва около отворите, свързани с влечението. Това либидо, прикачено към тялото, се опитва да компенсира първоначалната загуба като организира начини за удовлетворяване на влечението – насочва се към обекти извън тялото (например удовлетворяване на оралното влечение чрез приемане на твърде много или твърде малко храна, пушене), т.е. намиране на заместители на влечението. Тези обекти-заместители Лакан нарича обекти на „наслаждението в повече”.

Във връзка с понятието за загуба се открояват два аспекта на либидото: желание и наслаждение. Част от либидото, закачило се за тялото, може да се свърже с думи, с психични образи и представи, т.е. с означаващи. Това именно е аспектът на желанието в либидото. Но има един остатък по отношение на желанието. Една част от либидото остава недостъпна за символизация на изгубения обект. Тази част от либидото е свързана с „дупка” в представите – тя им убягва и е травматична, защото не може да бъде преставена чрез означаващи. Именно тази част от либидото Лакан ще нарече Реално, поради това, че няма нещо, което да я символизира. Всичко онова, което може да се извлече от последователността от означаващи, което обаче не може да бъде назовано, Лакан ще нарече *означавано*.

Означаващото е от порядъка на Символичното, означаваното е от страна на Реалното – това, което не може да бъде символизирано. Тази част от либидото става източник на тревога и именно, тръгвайки от нея, Лакан конструира своя обект „малко а”. Обектът „малко а” се представя като онази част от либидото, която не се поддава на символизация, не може да бъде преставена чрез никаква представа и означаващи.

Френският психоаналитик Даниел Роа подчертава, че „Лакан въвежда два важни критерия относно тревогата: 1. Тя е афект, който

не лъже (свидетелства за срещата на субекта с неговото собствено същество); 2. Тревогата има обект.” (5, с. 38–39)

За Фройд тревогата е причинена от загуба; от кастрация, свързана с едиповия комплекс, т.е. предполага отсъствие на обект. Лакан разглежда либидото отвъд фалическата проблематика и едиповия комплекс. Като въвежда обекта „малко а” той показва, че тревогата не е безобектна. Когато субектът приближи към този обект, който е неназовим и убягва на познанието, той се среща с една празнота в представите. Именно тревогата дава знак, че има празнота в представите. Според Даниел Роа за всеки човек „тревогата е среща с най-интимното, най-непознатото за него самия.” (5, с. 36) Тревогата е знак за тази част от влеченията на човешкото същество, която винаги убягва на означаващите. Именно тя непрестанно провокира основния въпрос, който субектът си задава в хода на анализа: „Кой съм аз?” Следователно обектът „малко а” не е само причина за желанието и тревогата, а е част от самия човек. Така въпросът за тревогата се свързва с въпроса за най-дълбоката същност на човешкото същество.

Какви са терапевтичните възможности на психоанализата когато тревогата завладее човешкото същество? Терапевтичният ключ към тревогата в психоанализата е *симптомът* – симптомът, разбран не в медицински смисъл, а като начин да се борави с тревогата.

В лекция XXXII Фройд пише: „...забелязахме една извънредно важна връзка между възникването на страха и възникването на симптомите, а именно, че те се заместват взаимно.” (6, с. 397)

Патрик Монрибо се позовава на пример от клиничната работа на Фройд – симптомът от случая на „малкия Ханс” (виж 8). Ханс е завладян от тревога няколко седмици преди появата на фобията му. „Това показва, че той е завладян от наслаждение и тревогата го защитава и същевременно сигнализира за нещо реално.” (4, с. 61) След отключването на фобията изчезват тревожните сънища и кризите през деня, защото симптомът функционира като защита срещу излишъка заплашващо либидо.

Обектът „малко а” функционира като загубения обект – оралният обект (гърдата), аналният обект, погледът, гласът. Но от решава-

що значение при аналитичната работа със симптомите е дали става въпрос за невротична, или психотична структура. Субектът с невротична структура предполага, че обектът, който е загубил, е взет от Другия. Това е основата на трансфера в психоаналитичната практика – предположението, че Другият притежава нещо, което съм изгубил (въображаема причина); Другият знае какво е моето несъзнавано – в смисъл на верига от означаващи (символична причина); има предположение, че загубеният обект е у Другия – затова Другият е причина за желанието (по 4, с. 59). За субекта с психотична структура не съществува предположение, че има субект, който познава неговото несъзнавано. Той е сигурен, че Другият го преследва – обектът „малко а” не е локализиран у Другия, защото не е изграден и психотикът остава изцяло в реалното. Трансферът при психотика е „близък до еротоманията (под формата на параноя)”. (4, с. 60) Терапевтичен напредък за психотика е, ако успее, съвместно с аналитика, да си избере симптом.

В хода на психоаналитичната терапия се извършва промяна, но не се изкоренява симптомът. Анализата започва поради тревога или някакъв болезнен симптом, свързан с дисфункция и завършва с нов краен симптом, който не е толкова болезнен и който позволява да се овладее наслаждението в повече. Симптомът, с който се излиза от анализата, служи на човека да назове неназовимата част от своето същество и всъщност е нов начин на функциониране.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

1. **Лапланш, Ж., Понталис, Ж.-Б.** Речник на психоанализата. София, Колибри, 2009.
2. **МКБ-10** Психични и поведенчески разстройства. 1998.
3. **Лакаде, Ф.** Заявка и желание. В сборник „Логиката на езковия изказ и психоаналитичната клиника”. София, Колоквиум „Жак Лакан”, 2001.
4. **Монрибо, П.** Тревога и либидо. В сборник „Тревогата и бащата”. Издание на Групата на Фройдистко поле в България. София, Унипрес, 2009.
5. **Роа, Д.** Тревогата като среща. В сборник „Тревогата и бащата”. Издание на Групата на Фройдистко поле в България. София, Унипрес, София, 2009.

6. **Фройд, З.** Лекции за въведение в психоанализата. София, Колибри, 2013.
7. **Фройд, З.** Отвъд принципа на удоволствието. София, Наука и изкуство, 1992.
8. **Фройд, З.** Малкият Ханс – анализа на фобията на едно петгодишно момче. София, Стигмати, 2011.
9. American Psychiatric Association. Diagnostic and statistical manual of mental disorders DSM-IV (*fourth edition, text revision*). Washington DC. 1994.
10. **Lazarus, R.S.** *Psychological stress and the coping process*. New York: McGraw Hill, 1966.
11. **Lacan, J.** (1953) The Function and Field of Speech and Language in Psychoanalysis, transl. by Alan Sheridan in *Œcrits: A Selection*, W.W. Norton & Co., New York, 1977.
12. **Lacan, J.** (1956) Fetishism: The Symbolic, The Real and The Imaginary (with W. Granoff), transl. in S. Lorand and M. Balint (eds.), *Perversions: Psychodynamics and Therapy*, Random House, New York, 1956.